

Усмена историја пред микрофоном

тажу за њихов радио, од 18 минута, са сахране Александра Првог Карађорђевића из 1934, где се чује глас патријарха Варнаве, људи који плачу на улицама, и један српски репортер, претпостављам Раша Плаовић. На сахрани је био и Херман Геринг. У Визбадену сам нашао и снимак новогодишњег концерта европских радио-станица из 3. јануара 1937, што је нека врста претходнице Песме Евровизије. Из седишта Европске радиодифузне уније у Швајцарској позивали су једну по једну радио-станицу, и кад су позвали Београд, у програм је ишло коло. Нашао сам и снимак Титовог говора негде у Русији који је ухватила немачка прислушна служба. Ко тврди да је Тито био Рус, видеће да Броз ту руски прича с акцентом.

Део звучног архива српске и југословенске прошлости доспео је у САД?

У Конгресној библиотеци у Вашингтону нашао сам снимак начињен 5. марта 1939. Та емисија је ишла из краткоталасне станице, која је била на петом спрату садашњег Министарства спољних послова Србије, за САД, где ју је преузимао НБЦ. Повод је била светска изложба у Њујорку, и чује се кнез Павле како на енглеском поздравља амерички народ. Колико знамо, то је једини познати његов звучни снимак. Чује се и премијер Драгиша Цветковић, хор „Обилић” пева химну, а Дивна Ђоковић, тада Радић, пева народну песму.

Нашао сам и снимак из јуна 1942. кад је краљ Петар Други Карађорђевић био у посети фабрици авиона у Мичигену где разговара са гувернером и радницима југословенског порекла, а један радник обраћа му се са „Здраво краљу”. У Вашингтонској библиотеци наишао сам и на радио-драму о четницима и Дражи Михаиловићу, где група од 5.000 жена креће да напада Крагујевац да би одвратила пажњу немачке војске од Драже Михаиловића. Библиотека је ово дигитализовала, а ја сам трансфер платио из свог џепа. Имају и снимак са отварања југословенског павилиона на светској изложби у Њујорку и жалим што Тесла није дошао да поздрави скуп већ је само прочитано његово писмо.

не. Истраживање др Воробеја такође је показало да су вирус грипа из тог периода били слични са вирусом из 1918. године. Другим речима, и старији део популације је био заштићен од новог вируса.

Укратко, млади у касним двадесетим годинама били су жртве тајминга јер током одрастања нису развили имунски одговор на вирус. Додатно, други фактори учинили су пандемију фаталном за овај део популације: са бојних поља бројни рањеници транспортовани су бродовима у друге делове света, вирус се могао врло лако проширити са једног домаћина на другог. Доктори готово да нису имали могућности за лечење грипа, није било вакцина, антивирусних лекова, нити антибиотика како би се спречила бактеријска упала плућа, која често прати случајеве јаког грипа. Део стручњака за грип оценио је студију др Воробеја као фасцинантан нов поглед на пандемију из 1918, други су пак остали резервисани, тврдећи да треба додатно испитати вирусе, а не само антитета.

„Изгледа да је одлучујући фактор претходни имунитет. Ако је наш модел тачан, постојеће терапије, посебно антибиотици и вакцине, требало би драматично да смање mortalитет уколико би нас опет погодила слична пандемија”, каже Воробej.

Наша „скривена радиофонија” аутентично сведочи о мартовским и априлским догађајима 1941. године, захваљујући и пројекту аутора овог написа и Радио Београда под називом „Југославија 1918-1991”

ЗВУЦИ ПРОШЛОСТИ

Драјослав Симић

Пројекат *Југославија 1918–1991, крајњак ирејлед* настао је случајно. Почетком деведесетих, када се распала друга Југославија, свакодневно смо у редакцији разговарали о томе шта нам се догодило. Нико од нас, у том часу, није могао да има јасан одговор. Замислио сам причу без глумаца, у којој би били коришћени само документарни тонски записи. Убрзо сам утврдио да таквих оригиналних тонских записа има мало или их нема уопште. И онда сам почео да трагам по *скривеној радиофонији*, узбудљиво и, касније ће се утврдити, плодотворно.

Говор пучисте Јововића 27. марта

Зоран Манојловић, који је био гимназијалац 1941. године, понудио ми је снимке направљене на апарату за снимање звука у власништву његовог оца др Косте Манојловића, музиколога. Зоран је, наиме, снимао догађаје 27. марта 1941. године са београдског радија: говор капетана Јакова Јововића, који се у име младог краља Петра обраћа слушаоцима, и говор патријарха Гаврила Дожића, који поздравља пучисте и младог краља Петра.

Овај гимназијалац чини још једну услугу нашој говорној историји и 5. априла 1941. снима *радио јосијају* главног усташког стана која под називом *Радио Донау* свој програм емитује из Беча. Спикер је рекао: „За коначан чин ослобођења хрватске домовине испод туђинског срби-

вића, председника Владе Краљевине Југославије на сахрани Томаса Масарика 1937. године. Снимају и емитују репортажу у трајању од 45 минута са дочека југословенских сокола на Десетом свесловенском слету у Прагу и Братислави 1938. Домаћин, чехословачки генерал Милош Жаг поздравља на српском југословенску војну делегацију. Одговара му генерал Кукавичић. На крају репортаже, седамнаестогодишња Јованка Јовановић, гимнастичарка из Земуна, преко радија поздравља своју домовину „из златне Прахе” и позива своје младе другове – соколе, да дођу у „нашу земљу” 1941. године, „када ће се код нас одржати следећи соколски слет”.

У породици Златице Балтић, спикерке београдског радија, остаје сачувана грамофонска плоча говора председника Владе Краљевине Југославије Драгише Цветковића приликом обељавања годишњице споразума са Хрватима 1940. године, као и вести које ова спикерка чита на београдском радију 1940. године.

Немци снимају потписивање Тројног пакта у Бечу 25 марта 1941. Говор Драгише Цветковића почиње речима: „За нас је најважнији циљ да обезбедимо мир и сигурност Југославије...”

Стаљин окреће леђа Краљевини Југославији

Ађутант кнеза Павла мајор Пеца Поморишац, кога сам снимио у Аустралији, описује своју службу у ноћи између 26. и 27. марта у Дворском возу 1941. године. Тада прати кнеза до Загреба. Ту је био прекинут кнежев пут, а кнез враћен у Београд. Поморишац је пратио кнеза Павла следећег дана до границе са Грчком, када је кнез Павле изгнан из земље.

Пуковник Жарко Поповић, војни аташе Краљевине Југославије у Москви 1941. испричао је у микрофон историчару Драгославу Ђорђевићу у Лондону 1971. године своје разговоре са Стаљином у Кремљу у ноћи између 5. и 6. априла 1941. године, када је требало да буде потписан уговор о војној сарадњи између Краљевине Југославије и Совјетског Савеза. Јосип Висарионович пред зору 6. априла дознаје за Хитлеров говор којим он објављује рат Југославији:

Церемонија последњег испраћаја краља Александра у Београду 1934. године

јанског јарма, те за успоставу независне и самосталне Хрватске државе на цијелом повјесном подручју од Муре до Дунава, од Дунава до сињег Јадранског мора...”

На истом снимачу звука, Зоран Манојловић снима са радија суђење генералу Дражи Михајловићу 1946, које је Радио Београд преносио уживо из Дома гарде у Топчидеру.

Домаћа радиофонија има мало сачуваних тонских записа који спадају у категорију говорне историје насталих пре Другог светског рата, јер је бомбардовањем 6. априла 1941. срушен део четвртог спрата Академије наука у Кнез Михаиловој улици, одакле је Радио Београд емитовао свој програм, и тим чином су уништене плоче са снимљеним емисијама Радио Београда.

Да ли је краљ Александар говорио „београдским” или „цетињским” акцентом, мање је важно од чињенице да је остао сачуван само један снимак његовог гласа, када је на пропутовању по балканским земљама, августа 1934. године, у Софији отпоздравио бугарском цару Борису и царици на српском и бугарском језику.

Уочи потписивања Тројног пакта

Тонски запис који сам 2002. добио љубазношћу Радио Прага је такође ексклузивитет. Чехословаци снимају цео говор др Милана Стојадино-

„Стаљин је свечано потписивање, па чак и ручак на који је био позвао све Југословене који су присуствовали пријему у ноћи 5. и 6. априла 1941. потпуно изиграо... Следећег дана, 7. априла, примљени смо врло хладно и одмах нам је речено да совјетски комесаријат за народну одбрану нема појма о испоруци неког оружја Југославији...”, сведочи пуковник Поповић. Историчар Драгослав Ђорђевић цело ово сведочење Жарка Поповића уступио нам је као тонски запис за наш пројекат.

Немци објављују рат Југославији и бомбардују Београд 6. априла, а пилот поручник Жења Рупник 15. априла 1941. године налази се са својом летачком групом на аеродрому у Никшићу са кога треба да полете чланови југословенске владе у емиграцију: „Једини авиони који су били способни да полете биле су ’савоје’ и ту се створила велика гужва у којој су се свађали ко ће се укрцати у малобројне авионе за Грчку” – сведочи Рупник овом новинару.

Амерички радио мајора Косића

Мајор Никола Косић, један из групе пучиста, био је заробљен 25. априла 1941. и транспортован у Немачку: „Већ смо се у том фургону посађали ко је крив за пораз” – говори Косић са магнетофонске траке. „Ви пучисти сте криви

за овај слом – и тако је раскол трајао међу нама све до краја заробљеништва, док се после капитулације Немачке нисмо разишли, свако на своју страну.”

Никола Косић после заробљеништва одлази у Америку и тамо као радник у фабрици тешких машина у Милвокију организује „радио час”, који води 30 година. Сачувао је велику фонотеку својих радио-емисија снимљених у Америци и тако начинио непроцењиву услугу домаћој радиофонији. „Раскол у етеру” је кључна тема којом се Косић бавио на свом радију као сведок раскола Српске цркве у Америци. Један од куриозитета Косићеве радиофонске збирке је и радио-драма „Церска битка”, према књизи Радоја Јанковића, снимљена у хотелској соби у којој је Косић живео 1956. године.

Године 2007, професор Живомир Младеновић, који је тада био у 97. години живота открио ми је да је овај човек био један од последњих учесника емисије „Национални час” Радио Београда у преломној 1941. години, коју узживо преносе Радио Загреб и Радио Љубљана. Емисија је данас углавном заборављена, али је у своје време била елитна и, свакако, веома озбиљно и темељито припремана. Професор је сачувао текст свог предавања „Родољубље старих српских беографа”, које је изговорио 1941, а поновио га је приликом ове посете у микрофон нашем новинару 2007. године.

Краљ Петар и Дража у Конгресној библиотеци у Вашингтону

Захваљујући професору електронике др Драгољубу Покрајцу на универзитету Делавер у САД, истраживачу аматеру наше радиофоније, у немачком радио-архиву у Визбадену пронађен је цео пренос сахране краља Александра октобра 1934. који врше немачки репортери и низ других вредних документа за које нисмо знали: фелдмаршал Светозар Боројевић, обраћање војницима на Сочи, 1916, професор Михајло Константиновић 1937. или Титов говор у Москви априла 1945, који снима немачка тајна служба.

Трагом Покрајчевог писма објављеног у *Политици*, у рубрици „Међу нама”, априла 2006,

јавност је сазнала да се у Конгресној библиотеци у Вашингтону чувају неки снимци од значаја за нашу историју: снимак Симфонијског оркестра Радио Београда под управом Михајла Вукдраговића, директан пренос „плаве мреже” из Београда 1938, снимак говора кнеза Павла Карађорђевића 5. марта 1939. и низ других тонских записа из наше звучне историје.

Тек октобра 2013. Покрајац на Коларцу у сарадњи са Ђорђем Малавразићем и историчаром Предрагом Марковићем приказује следећа радио-документа: директан пренос емисије Краткоталасне радио-станице Београд, 1939. године, у трајању од 30 минута; поздрав америчким слушаоцима из Београда пред отварање Светске изложбе у Њујорку; краљ Петар Други у америчком сенату говори 1942. године; краљ Петар други разговара са југословенским радницима у фабрици авиона делимично на српском; радио-драма „Дража Михаиловић” снимљена 1942. у америчкој продукцији.

Водећи енглески истраживач звучне историјске документације Пол Томпсон, у својој књизи „Историчар и у усмена историја”, каже да је данашња употреба „усмене историје” нова попут магнетофона и да има радикалне последице када је реч о будућности. „Али то не значи да нема и своју прошлост.”